

Könyvszemle

*Tanyi Attila:
Piac és igazságosság?*

A modern társadalom a gazdasági rendszer-integráció és a szociális integráció szétválasztásának következtében olyan dilemmákkal kényyszerül szembenézi, amelyeket önmaga teremtett a maga számára. E dilemmák egy jelentős része a piacgazdaság által létrehozott gazdasági egyenlőtlenséggel és annak társadalmi hatásaival kapcsolatos. Tanyi Attilát e problémák késztették könyve megírására. Hogyan határozható meg a modern gazdaság feltételei mellett a társadalmi egyenlőség tartalma? Milyen intézmények teremthetik meg a társadalmi egyenlőséget? Igazolható-e elméletileg ilyen intézmények megalkotása? Összefér-e a piaci renddel a társadalmi egyenlőség? E gyakorlati és elméleti kérdéseket a szerző munkájában az angolszász analitikus morálfilozófia érvelésének fonalára fűzi fel. Nem titkolja, célja, hogy érveket nyerjen a piacot a társadalmi egyenlőség érdekében korlátozó, az állami szerepvállalást sem nélkülöző társadalompolitika mellett. Ezeket az érveket azonban nem gyakorlati alkalmazásuk, hanem morálfilozófiai megalapozhatóságuk szempontjából elemzi. A társadalmi egyenlőség problematikáját a módszertani individualizmus keretében vizsgálja, összevetve az egymásnak ellentmondó és egymással diskurzust folytató teóriákat. A könyv tengelyében Rawls nagyhatású igazságosság elmélete áll: a szerző egyrészt Rawls és Hayek elméletét hasonlítja össze, másrészt a rawlsi elemzések körüli vitákat, Rawls felfogásának lehetséges gyenge pontjait mutatja be. A két elmélet

összevetése nem könnyű feladat, hiszen Hayek és Rawls szemlélete a módszertani individualizmus akceptálásán túl nem sok közös elemet tartalmaz. Lényeges különbség a vizsgált szerzők között az, hogy Hayek a piacgazdaság leíró, evolucionista elméletét fejti ki, míg Rawls a morális konstruktivizmus alapjain normatív álláspontot fogalmaz meg. Tanyi Attila a következőképpen rekonstruálja és állítja szembe Hayeket Rawls-szal.

1. Hayek szerint nem magunk választjuk társadalmi viszonyainkat, a társadalom szereplői között nem morális elvek alapján, hanem az önérdék követése révén valósulhat meg önkéntes együttműködés a Törvények

uralma keretében. Rawls szerint ezzel szemben társadalmi viszonyainkat magunk fogadhatjuk el, ha olyan helyzetet teremtünk, mint ha magunk választottuk volna ezeket. Ezt teljesíti a morális megalapozás: ha képesek vagyunk olyan elveket alkotni, amelyeket mindenki elfogad, akkor az ezekre épített társadalom olyan lehetne, mintha egy hipotetikus kiinduló helyzetben az egyének a sok versengő társadalom közül maguk választották volna azt. Ily módon a társadalom az egyének önkéntes együttműködésének színterévé válik.

2. Hayek a piaci koordináció szabadsága mellett érvel. Szerinte a javaknak a piaci folyamatokból előálló elosztása morálisan nem bírálható, azt jóvá kell hagyni. A korrekció a piacot számolná fel, így nem illeszhető össze a piaccal. Rawls a piac korlátozása mellett érvel. Szerinte az igazságosság elvei által vezérelt háttérintézményeknek a morálisan önkényes elemeket kell eltüntetniük. Ez teszi lehetővé a kiinduló helyzet egyenlőségét (méltányos esélyegyenlőség elve) és a kimenetek méltányosságát (különbségelv). Ez az állapot összeilleszthető a piaccal, de a korlátozott piaccal. A piaci elosztást a morális egyenlőség alapján felül kell bírálni.

3. Hayek szerint a társadalmi igazságosság üres fogalom, az egyenlőség csak formális lehet. A társadalmi igazságosság szubstantív értelmezése az állami önkénynek nyit teret, ad felhatalmazást. A hayeki felfogás szerint a Törvény uralma jelöli ki az egyenlőség határait: a procedúrák univerzalizmusában ragadható meg az, ami közös az emberekben. A törvény uralmát ki kell egészíteni pozitív tartalommal: a morális egyenlőség elveivel. A procedúrák univerzalizmusán túl van valami, ami az embereket mint morális lényeket egyenlővé teszi. Ez a jó megalkotásának és az igazságérzetnek a képessége. Az egyén mint erkölcsi személy egyenlő tiszteletre és figyelemre érdemes, s egyik ember sem jogosult több erőforrásra a másiknál.

4. Hayek szerint ha az egyének elfogadják a piacot, akkor el kell fogadniuk a piac által előállított elosztást is. A piac személytelen, nem függ részérdekektől, s ugyanakkor a piac hatékony. A hatékonyság legitimálja a piacot a szereplők számára. Rawls szerint egy eljárás formalizmusa nem igazolhatja morálisan annak eredményét. Nem mondhatjuk, hogy a dolgok egy meghatározott állapota azért igazságos, mert méltányos eljárással juthatunk el hozzá. Így például, nem kell igazságosnak elfogadnunk egy szerencsejáték, vagy éppen a piaci elosztás eredményét. A bizonytalanságot és méltánytalanságot kiküszöbölő társadalmi intézményrendszer bizonyos értékekből, morális elvekből vezethető le.

5. Hayek szerint a piaci társadalom nem igényli a társadalmi egyenlőségre vonatkozó morális elvekben való megegyezést a társadalmi integrációhoz, mert az integrációt a piaci rendszer már létrehozta a láthatatlan kéz segítségével, a Törvény uralmára támaszkodva. Rawls szerint tartalmat lehet adni az egyenlőség fogalmának. Ennek meghatározásához Rawls az eredeti helyzet konstrukciójához folyamodik. Az eredeti helyzet modellezi az egyenlőséget, hiszen elvonatkoztat az emberek morálisan önkényes esetlegeségeitől (a tehetség, a hatalom stb. vonatkozásában). Ez a hipotetikus állapot tehát olyan helyzet, amelyben a morális és az önérdékvető döntés nem tér el egymástól, ezért a döntés eredménye morális erővel is bír.

A fenti szembeállítás alapján Tanyi Attila rawlsi nézőpontból fogalmaz meg kritikát a hayeki elmélettel szemben. A három legfontosabb következtetés így szól: (1) a piac személytelensége nem jelenti azt, hogy el kell fogadnunk elosztási következményeit; (2) a korlátozott piac nem vezet szolgáshoz, a morális elvek és az egyének elkötelezettsége az elveket megtestesítő intézmények fenntartásában biztosítja a szabadságot; (3) Hayek nem tudja megmagyarázni, hogy

az emberek miért választják a korlátozott piacot a szabad piaccal szemben, és nem fogadhatja el azt az állítást, hogy a korlátozott piac társadalmi stabilitást, kisebb bizonytalanságot és nagyobb méltányosságot biztosít, mint a szabadpiac. Ez a hayeki álláspont korlátozottságát mutatja.

A szerző tehát Rawls elméletét a társadalmi igazságosság vonatkozásában inkább elfogadhatónak tartja, mint Hayek érvelését arról, hogy a társadalmi igazságosság üres fogalom. Ugyanakkor Tanyi Attila könyve második részében megmutatja azt is, hogy a rawlsi teória szintén támadható. E kritikának csupán egy elemére térek most ki. A rawlsi igazságosság elmélet körüli viták egyik fontos kérdése az eredeti helyzet, az erre szerveződő szerződéselmélet és a különbségelv érvényesítése közötti kapcsolat. Rawls elméleti konstrukciója szerint az egyének a tudatlanság fátyla mögött döntenek a különbségelv elfogadásáról. A különbségelv elfogadásáról. A különbségelv helyett a szociális minimum elfogadásáról? Tanyi Attila – elfogadva Kis János érvelését – a szerződéselméleti konstrukcióban találja meg annak okát, miért választja Rawls a különbségelvet a szociális minimum helyett. Úgy véli, az egyenlőség-

elv mint morális eszmény fenntartható és fenntartandó, de nem építhető rá a Rawls által vázolt szerződéselméletre. Az a rawlsi tétel, amely szerint megfelelő körülmények esetén lehetséges olyan megállapodásra jutni, amely biztosítja, hogy minden ember pusztán önérdékét követve olyan elveket fogadjon el, amelyek az önérdéken túlmutató, a társadalmi igazságosság elveivel összhangban álló kötelezettségeket foglalnak magukban, a szerződéselméleti konstrukció nélkül is megállhat a saját lábán. Kérdés azonban az, hogy ha elvetjük a szerződéselméletet, akkor mi teremt hidat az elméletben az önérdékét követő egyén és a morális jót követő egyén feltételezése között? Töreknünk kell-e olyan normatív elmélet létrehozására, amely az egyénnek, mint önérdék-követő lénynek a feltételezésére épül? Lehetséges, hogy a társadalmi egyenlőség morális megalapozásához elegendő az egyénnek, mint a közjót kereső, mint az önérdéken túlemelkedő, morális lénynek a feltételezése? De vajon nem egyszerűsítjük-e túlságosan le a feladatot akkor, ha eltekintünk az egyéntől, mint érdekkövető lénytől? Nem termékenyebb-e minden ellentmondásossága ellenére az a morálfilozófia, amely az egyén kettős természetével számol?

Tanyi Attila könyve a fentiekén túl számos más kérdés feltevésére is inspirál. A könyv a vizsgált problémák természete miatt nem könnyű olvasmány, de olvasóinak szellemi izgalmat kínál, felvillantva a modern morál- és politikai filozófia fontos dilemmáit, útkeresését. (*Napvilág Kiadó, Budapest, 2000, 218 o.*)

Gedeon Péter

a filozófiai tud. kandidátusa,
egyetemi tanár (BKÁE)